

University of Groningen

2. Bijbelwetenschap en bijbelgeloof

Labuschagne, C.J.

Published in:

Wat zegt de Bijbel in Gods Naam? Nieuwe bijbeluitleg en hedendaags godsgeloof

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2011

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Labuschagne, C. J. (2011). 2. Bijbelwetenschap en bijbelgeloof. In *Wat zegt de Bijbel in Gods Naam? Nieuwe bijbeluitleg en hedendaags godsgeloof*

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

2. Bijbelwetenschap en bijbelgeloof

[De Bijbel zomaar voor iedereen?](#)

[Oppervlakkige kennis en kwakzalverij](#)

[Argwaan tegen wetenschap](#)

[Opkomst van het fundamentalisme](#)

[Wetenschap contra geloof?](#)

[Confrontatie](#)

[Bijbeluitleg: werk van de geest?](#)

[Wat wil de bijbelwetenschap?](#)

[Bijbelgetrouw](#)

De Bijbel zo maar voor iedereen?

De Bijbel is er voor iedereen. Verspreiding van dit unieke boek is een goede zaak. Het is dan ook verheugend als je hoort dat er tegenwoordig per jaar meer bijbels verspreid worden dan ooit tevoren. In een folder van het Nederlands Bijbelgenootschap kunnen we lezen dat de verschillende Bijbelgenootschappen al voor meer dan 260 miljoen bijbels en bijbelgedeelten zorgen. De vraag naar bijbels is zo groot dat de genootschappen er niet aan kunnen voldoen. De Bijbel wordt ook vandaag de dag meer vertaald dan ooit, tot op heden in 1.549 talen. In Nederland brengen het Bijbelgenootschap en de Katholieke Bijbelstichting een grote verscheidenheid bijbeluitgaven in omloop. Het streven is te proberen te bereiken dat er voor iedere nederlandse lezer een vertaling is waarvan hij kan zeggen: Dat is mijn bijbel. Iedereen heeft er recht op de Bijbel te lezen in verstaanbare taal. Het Nieuwe Testament is enkele jaren geleden verschenen in een vertaling, die werkelijk door iedereen verstaan kan worden. Er wordt op dit moment hard gewerkt aan een vertaling van het Oude Testament in de moderne omgangstaal. Verder is in voorbereiding een 'zelf-leesbijbel' voor zeven- tot tienjarigen, geen kinderbijbel, maar een zeer eenvoudige vertaling uit de grondtalen. Al het mogelijke wordt dus gedaan om de Bijbel toegankelijk te maken voor iedereen.

Maar kan dat zo maar? De Bijbel is een zeer ingewikkeld boek. En als je kijkt naar de wijze waarop de Bijbel in het verleden misbruikt is, zou je ook moeten zeggen dat hij als gebruiksartikel zeer gevaarlijk is. Kun je hem zo maar iedereen in handen geven? Wij vinden het in onze samenleving als consumenten vanzelfsprekend dat ingewikkelde en gevaarlijke gebruiksartikelen vergezeld moeten zijn van duidelijke gebruiksaanwijzingen, anders komen er ongelukken. Wat de Bijbel betreft, vinden wij het echter heel normaal dat deze zonder gebruiksaanwijzingen ter beschikking van de consument gesteld wordt. Hoe komt dat, en is het juist? Persoonlijk ben ik ervan overtuigd dat het een grote vergissing was van de reformatorische kerkgenootschappen om de Bijbel op grote schaal in omloop te brengen zonder bijgevoegde leidraden voor de lezer.

De idee van kanttekeningen, zoals bijvoorbeeld in vele uitgaven van de Statenbijbel, was een gedachte in de goede richting. Dat deze kanttekeningen later geheel weggelaten

werden of vervangen door enkele tekstverwijzingen, is zeker een onverstandig besluit geweest. Niet dat deze oude toelichtingen wetenschappelijk nu zoveel om het lijf hadden - zij weerspiegelden alleen maar de beperkte inzichten van die tijd -, maar omdat met hun weglating het onjuiste principe werd aanvaard dat de Bijbel het maar zonder gebruikstoelichting moet doen. Als het aan mij lag, zou er geen Bijbel meer uitgegeven mogen worden zonder de nodige wetenschappelijk gefundeerde gebruiksaanwijzingen. Het hoeft daarbij niet te gaan om technische informatie en uitleg, die de lezer in een commentaar kan vinden - trouwens, hoeveel lezers raadplegen een commentaar bij hun bijbellectuur? Maar wat echt nodig is, is toelichting die noodzakelijk is voor het verstaan, en deze moet in de bijbeluitgaven zelf afgedrukt worden.

Zo moet in het kort iets gezegd worden over de letterkundige aard van een geschrift of onderdelen ervan, over de datering en over de bedoeling van de schrijver, schrijvers of bewerkers. Bij een boek als Daniël bijvoorbeeld - een der meest misverstande en misbruikte boeken van het Oude Testament - is het onontbeerlijk voor de lezer te weten dat het geen profetie is van een profeet genaamd Daniël uit de zesde eeuw vóór Christus, maar dat het een geheel ander soort geschrift is dan de rest van de profetenboeken, een apocalyptisch boek, geschreven tijdens de makkabese oorlog gedurende het midden van de tweede eeuw vóór Christus. Een apocalyptisch boek is een troostboek, ontstaan in een situatie van bedreigd bestaan en het houdt zich bezig met het einde en de ondergang van de wereld van de verdrukker. Daarbij gaat het niet om schrikjagende voorspellingen over het einde van ónze wereld, maar om een verwachting betreffende de ineenstorting van de vreemde overheersing waaronder men in de eigen tijd gebukt ging. Een tweede voorbeeld: het minste waarover een lezer van het boek Jona ingelicht dient te worden, is, dat dit boekje letterkundig gesproken een geheel eigen aard heeft, dat het noch een profetie, noch een geschiedenis van een profeet is, maar een verhaal over een profeet, een soort gelijkenis, met een zeer bepaalde boodschap.

De plaatsing van een bijbelboek in zijn juiste literaire kader is een minimale, maar dan ook absolute voorwaarde voor het correct verstaan. Juist in dit opzicht heeft de wetenschappelijke bestudering van de bijbelse geschriften onze inzichten aanzienlijk verdiept. Wij kunnen vrij nauwkeurig antwoorden geven op vragen als: wat voor soort geschrift is dit? en: wat wil het overbrengen en bereiken? De lezer heeft recht op dergelijke informatie. Wij mogen hem die niet onthouden.

Een eerste stap in de juiste richting vind ik het besluit van het Bijbelgenootschap en de Bijbelstichting om een uitgave met toelichting te verzorgen van de vertaling van het Nieuwe Testament in de omgangstaal. Deze op een duitse uitgave gebaseerde toegelichte tekst zal verschijnen onder de titel *Groot Nieuws voor U, Toegelicht*. Wat de vertaling van het Oude Testament in de omgangstaal betreft, die momenteel in de maak is, is het de bedoeling dat deze uitgave de allernoodzakelijkste toelichting zal bevatten: korte inleidingen bij de verschillende boeken, onderafdelingen van boeken en zo nodig afzonderlijke hoofdstukken. Het extra geld, dat dit moet gaan kosten, is een welbestede belegging ten bate van een beter verstaan van en omgaan met de Bijbel. Daarmee zullen

in de toekomst misverstanden ondervangen en ongelukken voorkomen kunnen worden. Voorkomen is beter dan genezen, want dit laatste is ontzettend moeilijk.

Oppervlakkige kennis en kwakzalverij

De vele bijbelvertalingen die sedert de zestiende eeuwse kerkhervorming in omloop kwamen, hebben ongetwijfeld veel bijgedragen tot bijbelkennis, met name bij de protestanten. De dagelijkse schriftlezing in het gezin speelde daarbij een doorslaggevende rol. Een van de resultaten van dit zelf-lezen van de Bijbel is geweest, dat er bij de gewone bijbellezer een eigen visie op de Bijbel ontstond. Deze kijk op de Schrift sloot uiteraard aan bij de traditionele leer van de kerk betreffende de Heilige Schrift, die teruggaat tot het vroege christendom. In orthodoxe kringen, waarin men streng vasthoudt aan de overgeleverde kerkleer, vatte men de Bijbel letterlijk op, stelde 'Schrift' en 'Godswoord' gelijk en erkende het goddelijke gezag van de Bijbel. Dit werd gefundeerd op het beginsel van de 'onfeilbaarheid van de Schrift'. dat weer op zijn beurt berust op de leer van de 'letterlijke inspiratie door de Heilige Geest'. Deze opvatting over de Bijbel ontwikkelde zich op het grondvlak als een gevestigde mening. Zij vond ingang in alle lagen van de bevolking en kreeg daarom een brede basis. Doordat dit denken over de Bijbel op deze manier door de volksmening gedragen werd, zou het zich heel lang als iets haast onwrikbaars manifesteren. In de moderne tijd vindt deze bijbelopvatting haar voedingsbodem in fundamentalistische kringen.

Deze ontwikkeling beschouw ik als één van de minder gelukkige, negatieve gevolgen van het zonder meer beschikbaar stellen van de Bijbel voor iedereen. Mijn negatieve waardering van de aldus ontstane populaire mening over de Bijbel berust op het feit dat deze volksmening gebaseerd is op een oppervlakkige kennis van zaken. De eerlijkheid gebiedt dat wij deze traditionele opvatting van de Bijbel onderkennen als ondeskundig. Daarmee wordt niets denigrerends bedoeld, als zouden wij met weinig achting spreken over de bijbelopvatting van onze vaders en tekort doen aan de waarde van hun bijbelse voor hun eigen tijd. Zij hebben de Bijbel eigentijds verstaan, maar wij zijn tegenwoordig verder in het verstaan, en van hieruit beseffen wij dat de bijbelopvatting van vroeger ondeskundig genoemd moet worden in de zin van voorwetenschappelijk. In het licht van de kennis van de Bijbel die ons vanuit de wetenschap aangereikt wordt, moeten wij ons belangrijkste geloofsdocument eigentijds verstaan. Wij moeten ons opnieuw oriënteren, anders zullen wij vervreemding van de Bijbel alleen maar verder in de hand werken.

Een ander negatief gevolg van de gedachte van de Bijbel zo maar voor iedereen is de opkomst van de lekenuitleg. Iedereen, ongeacht of hij daartoe bevoegd was, mocht de Bijbel uitleggen. Jan Rap en zijn maat gingen aan de haal met dit gevaarlijke boek, legden het met een beroep op de Heilige Geest naar eigen smaak en behoefte uit en wisten het voor hun karretje te spannen. Het spreekwoord 'iedere ketter heeft zijn letter' is niet zo maar uit de lucht gegrepen. Een groot aantal sektarische bewegingen binnen het christendom hebben hun ontstaan mede te wijten aan ondeskundige uitleg van Bijbelteksten. Je zou een boek kunnen schrijven over misbruik van de Bijbel als gevolg van de uitleg naar eigen smaak. Het gaat mij echter in dit verband niet om het misbruik in

het algemeen, maar om de opkomst van de bijbelkwakzalverij en de pseudo-bijbelwetenschap. Zij zijn de wrange vruchten van de lekenuitleg.

De term kwakzalver stamt uit de medische wereld en wordt gebruikt voor een onbevoegd beoefenaar van de geneeskunst. Ik gebruik het woord bijbelkwakzalver hier als aanduiding van de moderne onbevoegde beoefenaar van de uitlegkunde van de Bijbel. Hij is iemand die nutteloze middelen aanwendt voor de uitleg van de Bijbel, methoden meent te kennen om een 'diepere waarheid' uit de Schrift te halen en die meestal met veel ophef zijn 'inzichten' presenteert. Deze 'bijbeluitleggers' beschouw ik als een gevaar voor de geestelijke volksgezondheid. Hun kwakzalverij is niet verboden. Zij mogen, ondanks hun onbevoegdheid, de uitlegkunde beoefenen, die in feite inlegkunde is. In hun boeken, die tegenwoordig in oplagen van tienduizenden gedrukt, verkocht en helaas ook gelezen worden, staat de meest ongelofelijke nonsens. Door zich op te werpen als autoriteiten weten zij munt te slaan uit de geheimzinnigheid van de Bijbel en uit de goedgelovigheid van het publiek. Deze lieden verslaan niet alleen hun duizenden, zij verdienen ook hun duizenden. Intussen worden onschuldige, goedgelovige mensen misleid. Deze praktijken zullen alleen ophouden wanneer zij als kwakzalverij onderkend en als pseudo-wetenschap of science fiction ontmaskerd worden. Je kunt ze helaas niet verbieden. Het enige wat je als fatsoenlijk mens kan doen, is ze negeren.

Argwaan tegen wetenschap

De bijbelwetenschap wordt echter door velen nog met argwaan bejegend. Sommigen menen in deze tak van de wetenschap een bedreiging van het geloof te zien. Dit is een ongegronde verdenking, daarom noem ik het argwaan. De vraag is hier nu niet zozeer hoe de argwaan te verklaren is, maar eerder of zij terecht is. Het is zeker niet zonder reden dat er een zekere beduchtheid is ten aanzien van de bijbelwetenschap. De Bijbel is voor vele mensen een heilig boek. Daarom heeft de manier waarop met name in de vorige eeuw de Bijbel gerelativeerd werd, doordat geleerden vaak veel te ver gingen en voorbarige conclusies trokken, in brede kring aanstoot gegeven. Vele christenen voelden het fundament van hun geloof aangetast. Wie de geschiedenis van de moderne bijbelwetenschap nagaat en vooral let op de manier waarop mensen erop hebben gereageerd, moet wel tot de conclusie komen dat de overdracht van de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek vaak onvoorzichtig, zo niet onbesuisd is geweest. De houding van vele geleerden was bepaald net sympathiek. De mensen schrokken ervan. Zij hadden reden de wetenschap van geloofsafbraak te verdenken. Het onverschillige optreden van bepaalde bijbelgeleerden maakte dat men argwaan ging koesteren, ook tegen de meer pastoraal ingestelde geleerden, die er ongetwijfeld ook waren. De bijbelwetenschap kwam om bepaalde redenen in diskrediet.

Eén van de redenen is, dat er door bijbelgeleerden fouten werden gemaakt bij de overdracht. Zij kwamen bij het gelovende volk als slopers over. Nu moeten wij zeker erkennen dat er wel degelijk wat te slopen viel: de op ondeskundigheid gegronde voorstelling van de Bijbel en van de daarin verhaalde gebeurtenissen. Deze bijbelopvatting zou op den duur in het licht van de bijbelwetenschap niet gehandhaafd

kunnen worden en als ondeugdelijk afgebroken moeten worden. Maar de manier waarop het veelal gebeurde, kon niet door de beugel. Tegenwoordig zullen wij zeggen dat het minste wat je kunt verwachten, is dat de mensen erin gekend moeten worden en dat met hun gevoelens rekening gehouden wordt.

Maar van echte communicatie was in het verleden nauwelijks sprake. Voor de buitenwacht was het in de regel zeer moeilijk om in gesprek te komen met bijbelgeleerden. Zij gedroegen zich namelijk veelal, zoals dr. J.M. de Jong een schreef, “als postboden, die brieven vol van kostbare informatie bij ons in de brievenbus gooien en zich dan snel uit de voeten maken, zonder nadere explicatie of gebruiksaanwijzing; getuige de pijnlijke vervreemding van exegese en dogmatiek, d.w.z. van verantwoorde schriftuitleg en denkende samenvatting van het heil Gods” (vgl. zijn uitstekende bijdrage over schriftgezag en wetenschap in de bundel: *De Bijbel in het geding*, Nijkerk 1968). Deze houding van bijbelgeleerden heeft bepaald niet ertoe bijgedragen de argwaan tegen de bijbelwetenschap de wereld uit te helpen. Gelukkig zijn er beoefenaars van de bijbelwetenschap, die nu beseffen dat zij zich serieuzer moeten gaan bezighouden met de theologische doordiening van hun wetenschappelijke bevindingen. Zij zijn zich nu ervan bewust dat zij niet langer mogen doorgaan hun wetenschappelijke resultaten als vrijblijvende offertes de wereld in te sturen. Hun schriftgeleerdheid moet ook theologisch kunnen functioneren.

Opkomst van het fundamentalisme

Een andere reden waarom de bijbelwetenschap in ongunst kwam bij de gewone mensen, is de heftige, emotionele reacties van de kant van de verontrusten van toen, die haar in een kwaad licht stelden. Het typische voorbeeld van deze reactionaire beweging is het fundamentalisme, dat sedert ongeveer 1870 in de Verenigde Staten opkwam. Dit is een tegenstroming van mensen, die verontrust waren over de resultaten van de wetenschap, met name van de natuurwetenschappen, waaronder de biologie en de geologie, en de historische wetenschappen, waaronder de oudheidkunde en de pre-historie, maar ook van de bijbelwetenschap. Deze mensen waren niet in staat de moderne wetenschap in hun geloofsleven te verwerken. Zij zagen geen kans het wereldbeeld, dat zij op grond van hun verstaan van de Bijbel hadden, los te laten en in te ruilen voor het natuurwetenschappelijke wereldbeeld. De gedachte van evolutie en de moderne opvatting over de ouderdom van de aarde stuitten hen, als in strijd met de Bijbel, tegen de borst. De bevindingen van de bijbelwetenschap over het ontstaan van de Bijbel en over de daarin beschreven gebeurtenissen, zagen zij als een regelrechte aanslag op het heilige woord van God. Kortom, zij vonden de wetenschap goddeloos. De gevolgen van deze verkrampde tegenwetenschappelijke beweging waren rampzalig. Er kwam een vervreemding tussen kritisch denkende mensen en de kerk doordat de wetenschap verdacht werd gemaakt en aan de integriteit van haar beoefenaars werd getwijfeld. Geologen en biologen werden bestreden en in een aantal gevallen afgezet. Er was een heftige strijd binnen de kerk, die een reeks kerkscheuringen tot gevolg had en waardoor allerlei sekten ontstonden.

Elders in de westerse wereld, ook in Nederland, waren er mensen die afwijzend stonden tegenover de theologische implicaties van de resultaten van de natuurwetenschap, de historische wetenschap en de bijbelwetenschap. Wat in de Verenigde Staten gebeurde, gebeurde ook hier. Mensen reageerden fel, emotioneel, onbarmhartig en onwetenschappelijk. Ook hier vonden kerkscheuringen plaats en werden er kerkelijke ambtsdragers geschorst. Iedereen kent de geschiedenis rond de gereformeerde synode te Assen in 1926, toen ds. Johannes Geelkerken geschorst - en met zijn kerkeraad afgezet - werd, omdat hij weigerde het synodebesluit te aanvaarden dat het tuinverhaal zintuiglijk waarneembare werkelijkheden bevat (o.a. het spreken van de slang).

Weinig Nederlanders weten dat enkele jaren later te Stellenbosch in Zuid-Afrika de hoogleraar du Plessis afgezet werd, omdat hij weigerde de resultaten van zijn kritisch-wetenschappelijke studie van de Bijbel op aandrang van de kerk te loochenen en zich bij de gangbare bijbelopvatting neer te leggen. Evenals in de Verenigde Staten en in Nederland verdedigden de kerkelijke autoriteiten de traditionele bijbelopvatting tegen de wetenschappelijke en pretendeerden zij de bewakers te zijn van het enig juiste geloof. Daarmee werd een onzalige wig gedreven tussen wetenschap en geloof.

Het gevolg was, dat er slachtoffers vielen en dat kritisch denkende mensen van de kerk vervreemd werden. Het merendeel van hen zit momenteel buiten de kerk. Aan het proces van het buitenkerkelijk maken van nuchter denkende mensen hebben theologen vaak hard meegewerkt. Gedurende mijn eigen studententijd heb ook ik het mijne ertoe bijgedragen. Juist in die tijd werd een aantal schedels van oermensen in de grotten van Sterkfontein ontdekt, niet al te ver van Pretoria, waar ik studeerde. Toen de resultaten van de antropologen in de publiciteit kwamen, vroegen mensen zich geschokt af of wij van de apen afstammen. "Onmogelijk", werd van kerkelijke zijde gezegd, want lees maar wat er in Genesis 1 en 2 staat: evolutie is onbijbels. Wij, de theologische studenten, waren het met het kerkelijke leergezag eens.

Ik herinner mij nog de heftige discussies met een aantal studenten van de faculteit van Wis- en Natuurkunde. Wij zetten hen voor het blok: als zij niet de bijbelse waarheden wilden accepteren, waren ze ongelovigen en godloochenaars. Als ik toen maar geweten had, wat wij die jongens aandeden! Pas later besepte ik, dat wij theologen met onze fundamentalistische bijbelopvatting het voor deze mensen onmogelijk hebben gemaakt wetenschap te beoefenen en in God te blijven geloven. Dat kun je nooit meer goed maken. Van Galileï en Bruno, pioniers van de natuurwetenschap, die door de kerkelijke gezagsdragers veroordeeld werden, had ik toen nog nooit gehoord, evenmin als van het beruchte apenproces in 1925 in Amerika tegen de onderwijzer John Scopes, die vervolgd werd omdat hij een aanhanger van Darwin was. De les uit de geschiedenis, dat de kerk met haar letterlijke opvatting van de Bijbel een eerloze strijd tegen de wetenschap gestreden heeft, was mij, en vele anderen, toen nog niet bekend. Ik moest nog veel leren.

Mijn argwaan tegen de wetenschap werd pas weggenomen toen ik de Bijbel wetenschappelijk ging bestuderen. Bovendien kwam ik tot de ontdekking dat

wetenschap en geloof niet met elkaar in botsing hoeven te komen, en dat wetenschap een gave van God is om mensen van onkunde en waanvoorstellingen te bevrijden. Daarom meen ik dat de argwaan tegen wetenschap in het algemeen en de bijbelwetenschap in het bijzonder onterecht is. Zij berust enerzijds op onkundigheid betreffende het doel van wetenschap en anderzijds op vooroordeel en vrees. Dit laatste komt ten gevolge van verdachtmaking van de wetenschap door mensen, die er nog niet in geslaagd zijn de resultaten van de wetenschap in hun geloofsleven te integreren.

Wetenschap contra geloof?

Theologie is een wetenschap. Als dat niet zo was, zou er geen theologische faculteit binnen de universiteit mogen zijn. In een christelijke context betekent dit dat theologie de wetenschappelijke denk arbeid is over geloof en alles wat ermee samenhangt. Zij is de theoretische bezinning ten behoeve van de geloofspraktijk, en kan als zodanig nooit gemist worden. Binnen de theologische wetenschap neemt de bijbelwetenschap een centrale plaats in, om de eenvoudige reden dat de Bijbel uitgangspunt en richtsnoer van het christelijk geloof is. Zonder kennis van de Bijbel is deze geloofsuiting noch historisch noch inhoudelijk te begrijpen. Daarom is de wetenschappelijke bestudering van de Bijbel volstrekt onmisbaar voor de theologie. Voordat ik hierop inga, moet eerst een belangrijke vraag aan de orde komen: wat is de verhouding tussen wetenschap en geloof? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, is het voor alles nodig dat wij duidelijkheid krijgen over wat wij onder deze twee begrippen verstaan.

Wetenschap is het geheel van het weten omtrent iets, de kennis van een bepaalde zaak, de uitkomst van het zoeken naar waarheid. Zij is de som van de resultaten van wat er aan inzichten en kennis op een gegeven moment bestaat. Dit betekent dat wetenschap nooit af is, maar steeds onderweg, voortdurend op zoek naar dieper inzicht en meer kennis. Zij is dus beperkt en kan nooit het laatste woord gesproken hebben. Dit houdt in dat de beoefenaar van de wetenschap zich steeds bewust moet zijn dat er nog altijd aspecten en facetten aan het object van onderzoek zijn, die hij nog niet kent. Wij kunnen hier spreken van verborgen, nog niet ontdekte, dimensies van de werkelijkheid. De wetenschapper die hiermee geen rekening houdt, handelt onwetenschappelijk en loopt gevaar aanmatigend te zijn en de wetenschap in diskrediet te brengen. Echte wetenschap legt strikte regels op aan haar beoefenaars, zoals de grootst mogelijk objectiviteit, de bereidheid vooroordelen af te zweren, alle feiten onder ogen te zien en open te staan voor nieuwe mogelijkheden. Verder wordt van een beoefenaar van wetenschap een kritische instelling gevraagd. Daaronder wordt verstaan het stellen van alle denkbare vragen, het onderkennen van juist en onjuist, het bestrijden van quasi en pseudo en het afwijzen van vaagheden, veralgemeniseringen en vereenvoudigingen. Een wetenschapper moet zijn/haar vooronderstellingen op tafel leggen, bespreekbaar maken en bereid zijn ze te herzien en te corrigeren. Wanneer aan eisen als deze wordt voldaan, kunnen wij spreken van integere en eerlijke wetenschapsbeoefening. Binnen deze wetenschapsopvatting heeft ook de theologie haar plaats, want voor theologen gelden dezelfde eisen als voor andere wetenschappers. Zij benaderen hun stof met

dezelfde methoden van literaire, historische en filosofische kritiek als in de andere wetenschappen toegepast worden.

Er zijn allerlei opvattingen over wat geloof is. Zonder ze alle hier de revue te laten passeren, wil ik enkele daarvan toch noemen, om duidelijk te maken wat geloof, naar ik meen, niet is. In geloofszaken spelen persoonlijke overtuigingen een grote rol en je zou kunnen zeggen dat het aantal dingen die mensen geloven onbegrensd is, tot in het absurde toe. Toch ben ik ervan overtuigd dat geloof wel degelijk zijn beperkingen en begrenzungen heeft. Het is beslist niet iets waarvan geldt: het eind is ervan weg. Je kunt niet zo maar van alles gaan geloven. De belangrijkste beperking is dat je geloof redelijk moet zijn in de zin dat het niet in strijd met wetenschap mag zijn.

Het is bijvoorbeeld onredelijk te geloven dat de aarde plat is, terwijl het wetenschappelijk vaststaat dat zij bolvormig is. Geloven in iets onwaars en onbetrouwbaars heeft niets met geloof te maken, maar alles met zelfmisleiding. De opvatting dat je in geloofszaken je verstand buiten spel moet zetten, is niet alleen volstrekt onjuist, maar zelfs schadelijk voor je geloof. Een andere misvatting omtrent geloof is dat we zonder meer alles moeten geloven wat onze voorouders geloofden. Dit zou betekenen dat je je vertrouwen stelt op de tijdgebonden, beperkte inzichten van feilbare mensen, dat je jezelf overgeeft aan de genade van het verleden. Geloof is een attitude, een psychische houding, een wijze waarop je innerlijk tegenover iets staat. Het heeft dus alles te maken met wat wij relatie noemen. Geloof is de betrekking waarin we tot onze werkelijkheid staan, de zienlijke zowel als de onzienlijke. Anders gezegd, geloof is je relatie met de diepste grond van de realiteit en al haar dimensies, die wij 'God' noemen.

Na deze korte begripsontleding keren wij terug naar de vraag van de verhouding tussen wetenschap en geloof. Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat deze twee grootheden in een nauwe betrekking tot elkaar staan. Zij sluiten elkaar niet uit, maar in. Zij hebben beide alles te maken met de benadering van de werkelijkheid. Hun onderlinge betrekking bestaat niet daarin dat geloof beschouwd moet worden als het verlengstuk van wetenschap. Dit zou betekenen dat geloof pas begint te functioneren waar wetenschap ophoudt. Dit zou inhouden dat naarmate de wetenschap vordert, terreinwinst op het geloof geboekt wordt en dat de wetenschap het geloof langzamerhand inhaalt, ja, tenslotte achterhaalt.

Voor veel mensen is dit dan ook inderdaad het geval. Zo hoorde ik de grote psycholoog Carl Jung eens in een interview zeggen: "Ik geloof niet meer, ik weet nu." Deze uitspraak is een verwoording van de uiterste consequentie die voortvloeit uit de bovengenoemde opvatting van de relatie tussen beide. Geloof neemt niet over waar wetenschap begint. Je zou eerder kunnen spreken van een overlapping dan van geloof als verlengstuk van wetenschap. Het geloof moet, wil het niet in strijd zijn met de wetenschap of deze negeren, haar volkomen integreren en verdisconteren. Anders komen die twee in een funeste en heilloze concurrentiepositie te staan.

Confrontatie

De afwijzing van de gedachte van concurrentie tussen wetenschap en geloof betekent echter niet dat er geen confrontatie tussen beide mag zijn, integendeel. Het is zelfs onvermijdelijk. Wat het geloof betreft, moet het onophoudelijk rekening houden met de wetenschap en zich steeds diepgaand laten corrigeren, zoals ik straks in verband met de bijbelwetenschap zal aantonen. Waar dit niet gebeurt, blijven zij op gespannen voet verkeren en loopt het geloof gevaar het verband met de werkelijkheid kwijt te raken.

Aan de andere kant moet de wetenschap voortdurend door het geloof eraan herinnerd worden dat er een diepere samenhang der dingen is, dat er verborgen dimensies aan de zintuiglijk waarneembare werkelijkheid zijn en dat wij daarom altijd ten dele kennen.

Wanneer de wetenschap dit negeert, loopt zij gevaar absolute uitspraken te doen en zichzelf te overschatten. Zo moeten deze beide grootheden elkaar in evenwicht houden. Het zijn beide gaven van God aan de mens in zijn zoeken naar waarheid en zij mogen daarom nooit blijvend met elkaar in botsing zijn. Gebeurt dat wel, dan is er òf iets verkeerd met het geloof en moet het nodig bijgesteld worden, òf er schort iets aan de wetenschap en moet zij zichzelf beteugelen, òf bij beide kan iets fouts zitten.

Laat ik dit met voorbeelden illustreren. Wie gelooft dat de aarde plat is, staat met dit geloof haaks op de wetenschap en verkeert in de hopeloze positie in strijd te zijn met de werkelijkheid. Dit soort geloof moet als verkeerd onderkend en ter wille van de waarheid afgezworen worden. Wanneer aan de andere kant een wetenschapper zou beweren dat God niet bestaat, overschrijdt hij de grens van de wetenschap en staat daarmee haaks op de werkelijkheid waarvan hij de verborgen dimensies niet kent. Een dergelijke uitspraak is onwetenschappelijk en moet daarom teruggenomen worden. Er kan echter bij zowel het geloof als de wetenschap iets fout zitten. Een voorbeeld hiervan is de stellige uitspraken die van beide kanten gedaan worden over 'leven' of 'voortbestaan' na de dood en meer specifiek over de opstanding van Jezus en de verschijningen aan zijn volgelingen. Wanneer van de kant van de wetenschap gezegd wordt dat het op inbeelding en zinsbegoocheling berust, wordt iets beweerd dat niet bewezen is.

Hetzelfde geldt voor de stellige verzekeringen van de kant van het geloof waarmee mensen pretenderen precies te weten hoe het allemaal zit en hoe het bij de opstanding en verschijningen in zijn werk is gegaan. Een grotere mate van bescheidenheid en een behoedzamer omgang met de bijbelse gegevens, gepaard met een dieper besef van de manier waarop wonderen in de bijbelse boodschap functioneren, zullen gelovigen niet misstaan, integendeel, zij zullen des te geloofwaardiger overkomen.

Wat ik tot dusver betoogd heb, komt hierop neer dat wetenschap niet tegenover geloof staat, maar dat zij een onmisbare bondgenoot is van geloof. Haar diensten zijn onontbeerlijk, want zij bevrijdt ons van waanvoorstellingen en onjuiste opvattingen. In dit opzicht is zij geen zachte heelmeesteres. Het kan hard aankomen wanneer zij ons dingen ontnemt waarvan wij dachten dat het zekerheden waren. Dit blijkt met name in de confrontatie tussen bijbelwetenschap en bijbelgeloof.

Bijbeluitleg: werk van de geest?

Alvorens in het kort uiteen te zetten wat de bijbelwetenschap nu eigenlijk wil, moet ik eerst iets zeggen over de rol van de Heilige Geest. In de traditionele leer van de reformatische kerken over de Schrift wordt grote nadruk gelegd op 'het getuigenis van de Heilige Geest' voor het verstaan van de Bijbel. De functie van de Heilige Geest is dat hij het hart van de gelovige opent voor de waarheid van de Schrift. Daardoor wordt de Bijbel voor de lezer geloofwaardig en krijgt hij voor de gelovige gezag. Het is het werk van de Heilige Geest wanneer de Bijbel je bij het lezen iets doet, wanneer Hij je raakt, je inspireert. In de kerkdienst bestaat daarom het gebruik om vóór de schriftlezing te bidden om 'de verlichting door de Heilige Geest' of, zoals het ook heet, 'de opening van het woord'. De gedachte die hierachter zit, is dat de Heilige Geest ons verstand 'verlicht' om de inhoud van de Bijbel te kunnen verstaan. Dit betekent in feite dat het onmogelijk is de Bijbel te verstaan zonder de leiding van de Heilige Geest.

Het houdt bovendien in dat alleen degene, die de Geest heeft, de Bijbel goed kan uitleggen. Deze idee ligt onder andere ten grondslag aan de lekenuitleg van de Bijbel, waarover reeds een en ander gezegd is. Men beroept zich op de verlichting door de Heilige Geest voor zijn uitleg van de Bijbel: de Geest is de eigenlijke uitlegger. Dit is dan ook in de grond van de zaak de reden waarom er binnen de reformatische kerken op het grondvlak weinig enthousiasme is geweest voor de wetenschappelijke uitleg van de Bijbel. En zo is het ook te verklaren waarom sommige theologen vandaag de dag nog de resultaten van de moderne bijbelwetenschap zo gemakkelijk naast zich neerleggen.

Er zijn twee zeer gevaarlijke misverstanden verbonden aan de gedachte van de verlichting door de Heilige Geest. In de eerste plaats de idee dat bijbeluitleg niet het resultaat is van verstandelijke inspanning, maar van inspiratie door de Geest. Daarmee wordt gesuggereerd dat de wetenschappelijke arbeid aan de Bijbel maar prutswork is en dat de verlichting door de Geest het eigenlijke werk is. Zodoende wordt er een wig gedreven tussen verstand en Geest, tussen mensenwerk en Gods werk, iets dat, zoals wij verderop zullen zien, theologisch hoogst aanvechtbaar is. Het kwalijke hiervan is, dat wetenschap en geloof, in dit geval bijbelwetenschap en geestgeloof, in een funeste concurrentiepositie geplaatst worden, een euvel waarop wij reeds de aandacht gevestigd hebben. Bovendien wordt geïmpliceerd dat wetenschappelijke arbeid, ook die aan de Bijbel, iets is wat zich buiten de Geest van God afspeelt als een geseculariseerde bezigheid. Ook deze implicatie heeft theologisch gezien geen been om op te staan, omdat zij berust op een verkeerde, onbibelse voorstelling van de verhouding tussen God en mens. Op dit probleem kom ik in het volgende hoofdstuk terug. Hier wil ik volstaan met een volstrekte afwijzing van de gedachte dat bijbeluitleg niet een zaak van het verstand is, maar van de verlichting door de Heilige Geest.

Het tweede misverstand ten aanzien van de verlichting door de Heilige Geest hangt niet alleen met de zo juist gesignaleerde misvatting samen, maar vloeit eruit voort: de idee dat wij in de Bijbel te maken hebben met een geheimzinnig geschrift dat alleen toegankelijk is voor ingewijden die de Geest hebben. Deze opvatting over de Bijbel is nog

steeds wijdverbreid. Voor veel mensen is de Bijbel gehuld in een waas van mystiek, die hem maakt tot een stuk bovennatuurlijk geheimleer. Zonder ook maar iets af te doen aan de waarde of aan het unieke karakter van dit boek, moeten wij constateren dat de Bijbel een *menselijk* boek is. Als zodanig is hij, voor wie hem bestudeert, niet meer of minder toegankelijk dan welk menselijk geschrift ook. Uit eerbied voor de Bijbel wil ik het heel cru zeggen: de Bijbel is niet een goddelijk boek dat alleen door de goddelijke Geest ontsloten kan worden, maar een menselijk, historisch gebonden, literair document, dat alleen door de *menselijke* bezigheid van wetenschappelijke bestudering voor het verstaan toegankelijk gemaakt kan worden. Wij moeten het geloof kunnen opbrengen ernst te maken met het menselijke van de Schrift. Dan komt zij tot haar recht. Juist doordat men dat in het verleden niet durfde te doen, heeft de Schrift niet goed kunnen functioneren en zijn er onhoudbare tegenstellingen ontstaan, die de Bijbel, de kerk en het geloof in God zeer hebben geschaad. Dit is een zaak waarvoor de bijbelwetenschap ons de ogen heeft geopend. Zij heeft niet alleen de Bijbel uit het keurslijf van een 'bovennatuurlijke' geheimzinnigheid bevrijd en hem weer zichzelf laten zijn, maar geeft ook aan moderne christenen de mogelijkheid verlost te worden van veel krampachtigheid. Hierbij wil ik aantekenen dat ik wetenschap als een gave van God beschouw en dat het gebruik van de menselijke rede bij het zoeken naar de bevrijdende waarheid de verlichting door de Heilige Geest niet uit-, maar insluit.

Wat wil de bijbelwetenschap?

Uit het voorafgaande zal wel duidelijk zijn geworden dat de bijbelwetenschap zich niet ten doel stelt het geloof te ondermijnen. Het feit dat bepaalde geloofsvoorstellingen, gebaseerd op een letterlijk verstaan van de Bijbel, op de helling zijn geraakt, moet niet toegeschreven worden aan de bijbelwetenschap, maar aan de natuurwetenschappen. Dit geldt voor de opvatting die men onder andere op grond van de Bijbel had over ons zonnestelsel, over de ouderdom van de aarde en over het scheppingsproces. Naarmate deze wetenschappen dieper doordrongen in de geheimen van onze wereld en zij ons inzichten verschaften, die niet op vage vermoedens, maar op feiten waren gebaseerd, was het onvermijdelijk dat het oude wereldbeeld plaats moest maken voor een nieuw, het wetenschappelijke.

De ontdekkingen door de natuurwetenschap gedaan, waren mede aanleiding tot een nieuwe oriëntatie op de bijbelse gegevens, en stimuleerden de wetenschappelijke bestudering van de Bijbel. Het inzicht dat het bijbelse scheppingsverhaal geen geschiedschrijving is en dat het oud-oosterse wereldbeeld van de oude Israëlieten niet opgevat moet worden als een eeuwig geldend openbaringsfeit, kwam pas in tweede instantie. Het zou daarom onjuist zijn te denken dat het de bijbelwetenschap was die de ineensorting van geloofsvoorstellingen betreffende ontstaan en ontwikkeling van de aarde bewerkstelligde. Het is eerder zo dat de bijbelwetenschap mensen na de ineensorting van hun oude wereldbeeld geholpen heeft de resultaten van de natuurwetenschappen in hun geloof te integreren, en wel door de Bijbel anders, kritisch en dus beter te lezen.

Verre van het geloof te hebben willen ondermijnen, heeft de bijbelwetenschap het christelijk geloof nieuwe mogelijkheden aangereikt om zichzelf te kunnen handhaven in de moderne wereld zonder van de Bijbel te vervreemden. Dat deze mogelijkheden niet optimaal benut werden, en dat de intenties en de integriteit van wetenschappelijke onderzoekers van de Bijbel misverstaan en in twijfel getrokken werden, kan alleen maar als een tragisch verloop van de kerkgeschiedenis gezien worden. Dat daarmee het proces van vervreemding van de Bijbel en zijn eigenlijke boodschap hand over hand kon toenemen, moet toegeschreven worden aan de starheid van de traditionele kerkelijke theologie en de onwrikbaarheid van het volksgeloof.

Het was onvermijdelijk dat de wetenschappelijke bestudering van de Bijbel haar intrede in de westeuropese maatschappij deed. Met de opkomst en snelle ontwikkeling van de andere wetenschappen, die vele facetten van onze wereld gingen bestrijken, is het ondenkbaar dat de Bijbel als het oudste en belangrijkste historische en geloofsdocument van het christendom onberoerd zou blijven. Gezien de toenemende rol die de wetenschappelijke benadering van dingen op alle levensgebieden ging spelen, met name sedert de Verlichting in de 18de en 19de eeuw, zou het een dwaze vergissing zijn geweest om het wetenschappelijk denken niet ook op de Bijbel toe te passen. Gelukkig is dit wel gebeurd en toen de bijbelwetenschap eenmaal goed van de grond kwam, is zij een factor geworden die niet meer weg te denken is uit de moderne wereld en die de kerkelijke theologie alleen tot schade voor zichzelf kan negeren.

Zonder bewust bulldozer te willen zijn, heeft de bijbelwetenschap echter wel de uitwerking dat allerlei misvattingen en waanvoorstellingen ineens toenamen. Dit effect deelt zij met alle andere wetenschappen, omdat het nu eenmaal bij wetenschapsbeoefening hoort om in het zoeken naar de waarheid alles wat quasi en pseudo is te ontmaskeren en omver te werpen. Doordat de bijbelwetenschap voze fundamenteën blootlegt en onwezenlijke constructies doorprikt, draagt zij haar deel bij tot de sanering van onze visie op de Bijbel. Dat er negatieve neveneffecten zijn, zoals afbraak en puinruimen, is haast niet te voorkomen, integendeel zelfs nodig. Ik hoeverre de wetenschap onze visie op de Bijbel gecorrigeerd en gewijzigd heeft, zullen wij straks bespreken. Hier gaat het niet om het effect, maar om het doel van de bijbelwetenschap, en dat is positief en constructief: zij dient de theologie en daarmee de maatschappij met de waarheid over de Bijbel.

Het te bestuderen object van de moderne bijbelwetenschap is een zeer gecompliceerde verzameling van een groot aantal geschriften die in de loop van honderden jaren ontstaan zijn, in een tijd die meer dan tweeduizend jaar van de onze verwijderd is. Wie deze geschriften wil verstaan naar hun diepste intentie, moet tijdgenoot zien te worden van de bijbelse schrijvers. Dit kan alleen gebeuren door middel van een kritische ontleding van deze geschriften als literaire produkten van een historisch bepaalde tijd. Deze analyse vindt plaats met gebruikmaking van de wetenschappelijke methoden, die toegepast worden bij de bestudering van historische documenten, namelijk die van de literatuur- en taalwetenschap en die van de geschiedeniswetenschap. Hier komt nog bij dat aangezien wij te maken hebben met overwegend godsdienstige geschriften, ook de methoden van de godsdienstwetenschap toegepast moeten worden, de wetenschap die

het verschijnsel godsdienst in zijn geheel bestudeert. Het gaat erom door te dringen tot de werkelijkheid van toen om de ware toedracht van zaken op het spoor te komen en de waarheid zo dicht mogelijk te benaderen.

Anders gezegd, het doel van de bijbelwetenschap is om de grootst mogelijke zekerheid te bereiken betreffende de tijd, de leef-, denk- en voorstellingswereld van de mensen die de Bijbel hebben voortgebracht en om er achter te komen hoe de bijbelse geschriften samengesteld zijn en wat zij precies willen zeggen. Zo wordt de Bijbel door de wetenschap ontsloten en voor het verstaan opengelegd.

Bijbelgetrouw

Op deze wijze wordt het voor de Bijbel mogelijk zelf aan het woord te komen, en wel door zichzelf te zijn. Het wezenlijke van de Bijbel is namelijk dat hij is wat hij is, en niet wat wij dachten dat hij was. Waar het op aankomt, is dat de bijbelse geschriften in staat gesteld worden trouw aan zichzelf te zijn. Wie zich dit ten doel stelt, mag aanspraak maken op de qualificatie 'bijbelgetrouw'. De manier waarop deze term in fundamentalistische kringen gebruikt wordt, vind ik apert onjuist, want wat er eigenlijk mee bedoeld wordt, is dat men conformeert aan een zeer bepaalde visie op de Bijbel, zoals die in de traditie vastligt. Ter wille van het zindelijk gebruik van woorden, verdient het daarom aanbeveling om woorden te kiezen die bij de zaak passen, bijvoorbeeld termen als 'traditiegetrouw', 'schriftgelovig' of 'schriftgetrouw'. Daarmee wordt namelijk iemand aangeduid die één bepaalde schriftopvatting erop nahoudt: de traditionele. Het gaat bij fundamentalisten namelijk in feite om trouw aan de traditie en dat is iets heel anders dan trouw aan de Bijbel. In meer dan één opzicht heeft de wetenschap ons laten zien dat de traditionele, fundamentalistische bijbelopvatting het rechte verstaan van de Bijbel in de weg staat. Bijbelwetenschap en traditioneel bijbelgeloof zijn twee.